

NOGLE SYNSPUNKTER PÅ TEORI OG PRAKSIS I HISTORIEN

EN OVERSIGT

Af H. P. Clausen.

Videnskabelig assistent, cand. mag. H. P. Clausen resumerer i denne oversigt indholdet af et par amerikanske rapporter fra 1946 og 1954 om: 1. teori og praksis i historien og 2. om historiens forhold til de sociale videnskaber. Rapporternes synspunkter søges placeret i den historieteoretiske debat, og der antydes to forskellige opfattelser af den historiske forklarings natur. Den ene er især hævet af de logiske empirister, der betragter den historiske forklaringsmåde som en gren af den almindelige videnskabelige metode. Den anden er den idealistiske, som træffes særlig typisk hos R. G. Collingwood, der kalder historien en videnskab sui generis. Disse synspunkter uddybes gennem et referat af en del af diskussionen mellem filosofferne Patrick Gardiner og William Dray. Sidstnævnte giver i polemik med Gardiner delvis logisk dækning for de idealistiske synspunkter. Her strejffes nordmanden Ottar Dahls undersøgelse af årsagsbegrebets funktion i historien. Til slut understreges historiens orientering mod de individuelle enkeltfænomener i modsætning til de andre sociale videnskaber, der arbejder med mere generelt gyldige formuleringer.

Historiefilosofiske overvejelser¹⁾ har en tendens til at antage en så abstrakt karakter, at den praktisk arbejdende historiker har svært ved at se sammenhængen mellem de konkrete forskningsproblemer og videnskabsteoretikerens spekulationer. Det er derfor forståeligt, at mange historikere er skeptiske over for filosofisk orienterede forsøg på at klarlægge metodologiske og erkendelsesteoretiske aspekter på den historiske videnskab. Afstanden mellem den praktiske og den teoretiske side af historieforskningen kan let forekomme så stor, at ræsonnementer over den historiske forklarings natur synes uden betydning for den, der er i færd med at etablere en sådan forklaring på et bestemt stof.

¹⁾ Historiefilosofi og historieteori (med deraf afledte adjektiver) bruges her som nogenlunde synonyme udtryk. Den mere omfattende betydning, der af nogle forfattere lægges i ordet historiefilosofi: betragtninger over de virkende kræfter i det historiske forløb, dets indre mening o. s. v., kan vi sammenfatte i begrebet historiesyn. Men det ligger uden for de problemer i den historiske forklaring, vi skal røre ved i denne sammenhæng.

På den anden side stilles historikeren ofte i sin forskning og i sine bestræbelser på at give adækvat udformede meddelelser om sine forskningsresultater over for situationer, hvor han tvinges til at anlægge visse common-sense betragtninger på den historiske videnskabs natur og muligheder. Men her vil han let føle sig på gyngende grund. Hans uddannelse har ikke i nævneværdig grad sigtet på problemer af den art, men har været tilbøjelig til at sætte lighedstegn mellem historisk metode og kildekritik, og den litteratur, der skulle vejlede, tager ikke – eller så godt som ikke – sit udgangspunkt i praksis. Det er formentlig forklaringen på, at mange af de mere generelle formuleringer om den historiske metode, som forekommer i historiske arbejder, kan have en temmelig vag og tilfældig karakter. Oftest argumenteres der i snæver tilknytning til det behandlede stof, hvad der kan være en både korrekt og frugtbar fremgangsmåde, men det er et spinkelt grundlag for generaliseringer.

Historieteoretikerne bærer ikke hele skylden for den manglende kontakt mellem teori og praksis. Videnskabsfilosofien er en selvstændig forskningsgren med sine egne problemer og sine egne mønstre for analyse, og den kan ikke i første række stille mod at støtte praksis i de forskellige discipliner. Alligevel arbejder videnskabsteoretikeren jo med problemstillinger, der i næsten alle tilfælde har en eller anden reference til de faktiske forsknings- og fremstillingsmetoder. Den praktiske forsker kan derfor næppe i det lange løb være helt upåvirket af, hvad teoretikerne mener om hans metoder og begreber. For en umiddelbar betragtning må det forekomme rimeligt, at forskeren i nogen udstrækning søger at blive fortrolig med de teoretiske mønstre. Han kan så konfrontere dem med den praksis, han selv anvender, og der igennem vurdere begrænsningen og mulighederne i teorierne.

Lige så rimelig en sådan tanke kan virke, lige så vanskelig er den vistnok at realisere. Dette erkendes mest åbent af de forfattere, der har indsiget i historisk forskning, og som desuden søger at give et bidrag til historiens teori. Nordmanden *Ottar Dahl* har en sådan dobbelt orientering, og i modsætning til mange andre teoretikere giver han tydeligt udtryk for sin usikkerhed ved at skulle navigere mellem filosofiens krav og standarder og historikerens krav om empirisk relevans. Han erkender de begrænsede aspirationer, teoretikeren kan have i retning af at opkaste sig til »øverste autoritet og dommer overfor den konkrete forskning«, og han vil altid give special-forskeren »det siste ord når det gjelder metodens og begreperes frugtbarhet i forskningen«²⁾.

Ottar Dahls forbeholdne tro på at kunne befrugte den historiske forskning ad teoretisk vej må fremhæves. Men den betyder ikke, at han

²⁾ Ottar Dahl: Om årsaksproblemer i historisk forskning. Forsøk på en vitenskaps-teoretisk analyse. Oslo 1956, ss. 13 og 15 (i det følgende citeret: Dahl).

helt ser bort fra, at teori og praksis kan mødes. Han har med hensigt søgt at kombinere deskriptive og normative synspunkter i sin analyse af de historiske årsagsformuleringer, og han har i så vid udstrækning som muligt villet knytte diskussionen til et konkret eksempel materiale. Begge dele må formodentlig ses som et forsøg på dels at give analyserne et praktisk aspekt ved siden af det teoretiske dels at nå frem til faghistorikernes interessesfære. Han indrømmer selv, at hans problemstilling indebærer muligheden for at »konstruere nye redskaber for den vitenskabelige tenkning og forskning«, selv om det må overlades den enkelte forsker at vælge mellem de alternativer, teoretikeren kan fremlægge³.

Man tør derfor antage, at hele Dahls fremstilling til syvende og sidst hviler på den opfattelse, at det har mere end blot videnskabsfilosofisk interesse at foretage en teoretisk vurdering af historisk praksis på et begrænset felt. Og her står han ikke alene. Adskillige har ment at kunne spore en stigende interesse blandt historikere for en debat af metodiske problemer. Der er tegn på en voksende trang til at besinde sig på, hvad der foregår, når man studerer og fremstiller historien.

Denne interesse har naturligvis mange forskellige udspring, og det kan være vanskeligt at give en forklaring på den. Mest nærliggende er det vel, at historikerne i deres arbejde støder på problemer, som vanskeliggør den historiske beskrivelse, og som de håber at kunne trænge ind i ved et studium af forskningens grundproblemer. Samtidig kan lysten til at udrede karakteren af det specifikt historiske være skærpet af, at flere humanistiske videnskaber i bevidst modsætning til ældre forskningsmetoder har vendt sig fra en historisk betragtningsmåde. I slutningen af sidste århundrede kunne den store tyske filolog *Hermann Paul* med styrke hævde, at sprogforskning var *sproghistorie*, ellers var det ikke videnskab⁴), og denne opfattelse var længe stærkt udbredt blandt sprogforskerne. Men moderne lingvister har fundet en historisk betragtningsmåde upraktisk ved udforskningen af en række problemer i forbindelse med sprogets struktur, og den ahistoriske synsmåde har vist sig overordentlig nyttig. Desuden har den såkaldte »new criticism« i litteraturforskningen villet gøre den litterære analyse mere uafhængig af litteraturhistoriske betragtninger. Alt dette kan være medvirkende til en forøget interesse i at få fastslået, hvad der inderst inde karakteriserer historien og giver den historiske forklaring sin plads i videnskaben.

Endelig har det givetvis spillet en rolle, at sociale nabovidenskaber – sociologi, antropologi, økonomi, statskundskab, demografi og mange flere – har tiltrukket sig mange historikeres opmærksomhed. Disse vi-

³) Dahl, ss. 9 f. og 14.

⁴) Se Hermann Paul: »Prinzipien der Sprachgeschichte« 5. udg. 1920, s. 20 ff. (Værket udkom første gang 1880, og den stærke fremhæven af sprogvidenskab som sproghistorie dukker op i 2. udg. 1886 som svar på en recension).

denskaber beskæftiger sig ofte med menneskelige relationer og samfundsforhold uafhængigt af den tidslige sammenhæng, mens historien traditionelt har arbejdet med at beskrive tilsvarende fænomener med overvejende hensyntagen til deres bundethed til en bestemt afgrænset tidsperiode. De sociale videnskaber arbejder med ret klart formulerede analytiske metoder, som giver dem troen på, at de kan opstille generelt gyldige mønstre for menneskelig adfærd og social udvikling. Da historikeren jo meget ofte interesserer sig netop for disse problemer og for den samfundsmæssige baggrund for individuel udfoldelse, har det undret samfundsforskerne, at historien i så vid udstrækning har undgået at tage stilling til socialvidenskabelige analyser og metoder. Det har fået adskillige historikere til at slå blikket ned og tænke på at orientere historien mod samfundsvidenskaberne og søge en berettigelse for historieforskningen deri, at den som en af samfundsvidenskaberne er med til at skabe videnskabelig viden om mennesket.

Disse antydninger giver naturligvis kun en ufuldstændig forklaring på baggrunden for tidens metodedebat. Men overvejelser som de nævnte spores tydeligt bag et par amerikanske bidrag til en diskussion af metoder og synspunkter i historieforskningen. I to omgange har historikere dannet arbejdsgrupper under Social Science Research Council for at bearbejde spørgsmål i forbindelse med historiens teori og praksis, og resultaterne er fremlagt i to bulletiner. Bag den første, der har titlen: »Theory and Practice in Historical Study: A Report of the Committee on Historiography«⁵⁾, stod historikere som Merle Curti, Charles A. Beard og Thomas C. Cochran. Deres formål var at foretage »... a reconsideration of historiography« i håb om at kunne fremlægge »a manual designed to clarify thought about history and to aid historians in teaching and writing it«⁶⁾.

Bulletinens væsentlige indhold er et opgør med troen på en objektiv historieforskning og en understregning af, at al historisk forklaring er afhængig af de principper, hvorefter man indsamler, udvælger og ordner sit materiale. Et af kapitlerne er således en gennemgang af de synspunkter, der har været de fremherskende i amerikansk historieskrivning, og forskernes resultater sættes – i nogen grad måske ved en cirkelslutning – i relation til deres udvælgelseskriterier⁷⁾. Desuden gennemfører Howard K. Beale en indgående analyse af, hvorledes en lang række forfattere har skrevet om årsagerne til den amerikanske borgerkrig⁸⁾. Bl. a. anfører han eksempler på, at mange stærkt partiske for-

⁵⁾ New York, 1946. I det følgende citeret efter sit nummer i Social Science Research Council's skriftrække: Bull. 54.

⁶⁾ Bull. 54, ss. VII og 3 ff.

⁷⁾ *ibid.*, s. 15 ff. Chapter II: Controlling Assumptions in the Practice of American Historians, by John Herman Randall, Jr., og George Haines.

⁸⁾ Bull. 54, s. 53 ff.

skere har været ganske uvidende om deres ensidighed. Og han kan vise flere tilfælde, hvor to forskere ved tolkning af nøjagtig de samme data er kommet til stik modsatte resultater, uden at nogen af dem har forbrudt sig mod den kildekritiske metode eller er skyldige i logiske brud i deres ræsonnementer.

Videre gennemgår bulletinen forskellige problemer ved den historiske terminologi⁹⁾. Oprindeligt havde man tænkt sig at definere en række almindelige historiske begreber ud fra deres faktiske brug i historiske værker, men komiteen gjorde her en opdagelse, som kaldes »fearful and wonderful«¹⁰⁾. Det viste sig umuligt at opstille blot nogenlunde overskuelige standarddefinitioner på så gængse ord som »udvikling«, »ændring«, »kultur«, »kræfter«, »årsag«. Man har derfor måttet lade filosofen Sidney Hook opstille definitioner på disse og andre ord ud fra et mere filosofisk synspunkt og med hensyntagen til deres brug også i andre videnskaber. Hooks definitioner får derved en tydelig drejning over mod socialvidenskabernes sprogbrug.

De slående eksempler på den vage historiske sprogbrug og adskillige tegn på, at historikere i almindelighed ikke er overvældende ivrige for at gøre den mere præcis¹¹⁾, har tydeligt gjort et stærkt indtryk på komiteen. Skellet mellem historien og de sociale nabo-discipliner blev meget understreget for komiteens medlemmer, så meget mere som de er af den opfattelse, at den størst tænkelige præcision i terminologien er en uomgængelig forudsætning for fremgang i enhver videnskab¹²⁾. Et vigtigt punkt i de temmelig overfladiske »propositions«, hvormed bulletinen slutter¹³⁾, bliver derfor en appel til historikerne om kun at bruge de flertydige ord og begreber i en helt klar kontekst. Desuden understreges det, at al skrevet historie er en bevidst udvælgelse af kendsgerninger, som ordnes i et eller andet mønster, betinget af forfatterens interesser eller hans ønske om at fremhæve noget frem for andet. Derfor indskærper bulletinen, at historikeren nødvendigvis må klargøre sine tanker og sit formål både for sig selv og for læseren, hvis han stræber efter at give en så uengageret fremstilling, som det er muligt.

Disse synspunkter er jo i og for sig væsentlige, men opsigtsvækkende nye er de ikke, og de er formuleret såre almindeligt, for at de kunne vinde videst mulig tilslutning. Betydeligt interessantere er affiniteten til de sociale videnskaber både i Hooks definitioner og udtalelser om, at historikeren i et vist omfang kan formulere generalisationer, ganske vist med begrænset gyldighed, og at et samarbejde mellem historikere

⁹⁾ Bull. 54, s. 103 ff.

¹⁰⁾ Bull. 54, s. 107.

¹¹⁾ Bull. 54, s. VIII f.

¹²⁾ Bull. 54, s. 140.

¹³⁾ Bull. 54, s. 131 ff.

og dyrkere af sociale videnskaber må anses for ønskeligt¹⁴). Man mærker især denne tendens i Beards motivering for, at man overhovedet skal foretage en »reconsideration« af historien. Han antyder da, at et hovedformål med nyvurderingen må være at gøre den historiske forskning mere »nyttig« – for at sige det enkelt og derfor en smule groft. Kendskab til historien skal give os den størst mulige viden om menneskelige forhold, så vi kan indrette dem klogere og bedre end før, skriver han. Og han spørger, hvordan man kan opnå større fuldstændighed og nøjagtighed for at gøre studiet af historien nyttigt i tankens og handlingens verden¹⁵.

Det blev i den retning, debatten førtes videre, da en ny komité fortsatte overvejelserne over historiens problemer, til dels inspireret af, at den første bulletin havde udløst en livlig diskussion i vide kredse. Man drøftede da i enkeltheder historiens forhold til de sociale videnskaber og beskæftigede sig mere direkte med metode- og analyseproblemer. Mulighederne for et samarbejde eller en gensidig udveksling af metoder og synspunkter mellem historien og socialvidenskaberne blev gennemgået ret nøje, og resultatet blev fremlagt i 1954 i en bulletin med titlen: »The Social Sciences in Historical Study«¹⁶).

Denne anden bulletin definerede direkte historien som en social videnskab, og interessen er hele vejen igennem lagt på samfundsundersøgelser af forskellig art, kulturhistorie om man vil. De fleste af synspunkterne, der har en stærk normativ form, udelukker beskrivelsen af konkrete enkelttilfælde fra en videnskabelig historieforsknings synsfelt. Historiske forklaringer skal gå ud over enkelttilfældet, analysere strukturer og processer og være med til at formulere generelle antagelser om menneskelig adfærd¹⁷). Også biografier tillægges et generelt sigte, idet det siges, at forfatteren af en biografi gennem sit udvalg af materiale fra breve, taler etc. arbejder med på en stykkevis afdækning af universel viden om mennesket¹⁸).

I omtalen af, hvad historien rent direkte kan lære af sine nabodiscipliner vises dog betydeligt mådehold. Efter en gennemgang af hovedpunkterne i en række sociale videnskaber, en gennemgang, hvor man havde benyttet fagfolks bistand på de forskellige områder, konkluderer bulletinen nærmest i, at historikeren først og fremmest kan finde inspiration i disse videnskabers synsmåde og problemstillinger¹⁹). Noget direkte samarbejde anbefales ikke, og der ytres ikke noget ønske om,

¹⁴) Bull. 54, s. 138 f.

¹⁵) Bull. 54, s. 12 f.

¹⁶) New York, 1954. I det flg. citeret Bull. 64.

¹⁷) Bull. 64, s. 139 ff.

¹⁸) Bull. 64, s. 153.

¹⁹) Bull. 64, ss. 83 ff. og 94.

at historikeren skal gå ind i de allerede etablerede sociale videnskaber. Historiens stilling som selvstændig videnskab antastes således ikke.

Set på denne måde er bulletinen kun en anvisning til historikeren om at finde andre emner frem end de gængse. I et afsluttende kapitel gør man opmærksom på, at historikerne ud af de nyere og nyeste tiders stofmængder stadig overvejende vælger kilder til belysning af lidet omfattende problemstillinger i den politiske historie. Disse problemer er blevet fastslået som de traditionelt historiske i ældre perioder, hvor deres primat i nogen grad er en følge af kildematerialets art. Det politiske spil i snævrere forstand, fremtrædende personer, særlig påfaldende begivenheder som krige, revolutioner o. s. v. er blevet de fastslåede historiske emner, fordi ældre tiders kilder er koncentreret om disse fænomener.

I stedet burde man, siger bulletinen, erkende de muligheder for en historisk samfundsbeskrivelse, der ligger i den nyere tids kildemateriale. Man skulle ikke alene interessere sig mere for den samfundsmæssige kontekst, hvori de historiske begivenheder udspilles, men også prøve at udnytte samfundsvidenskabelige synsmåder. Fx. ville det være af værdi, om historien optog emner som betingelserne for økonomisk vækst og stagnation i et samfund, vanskelighederne ved social og psykologisk tilpasning under urbaniseringen, familiens stilling i samfundet, oprindelsen til og udviklingen af sociale adfærdsmønstre o. s. v. I biografier kunne man tage problemet »den sociale rolle« op og undersøge, hvilke krav samfundet og omgivelserne stillede til den biograferede, hvordan han selv opfattede disse krav, og hvordan hans adfærd forholdt sig her til. Det normale, det gennemsnitlige, lader sig vanskeligt fastslå i ældre perioder, men her skulle de sidste 100 års stof frembyde større mulighed for at give oplysninger, hvis en social-videnskabelig målestok anlægges. I det hele taget henledes opmærksomheden på en række gruppeproblemer, som er blevet aktuelle i de sidste 150 år, og der argumenteres for, at historien bør tage den slags problemer op, evt. ved et samarbejde mellem flere forskere²⁰⁾.

Man kan have meget udbytte af at læse disse forskellige forslag til en orientering af historien mod mere samfundsvidenskabelige synspunkter. Mange vil sikkert også uden videre indrømme, at den historiker, der nærmer sig samfundsproblemer i fortiden vil have glæde af at se de spørgsmål, samfundsforskerne stiller til deres data, og overveje, om han kan bruge tilsvarende problemstillinger. Historikerne har jo altid interesseret sig snart for det ene snart for det andet aspekt på fortiden, afhængigt af hvilke kriterier for udvælgelse og vurdering af kildevidnesbyrdene, de fandt frugtbare, eller som var fremme i tiden²¹⁾.

Overtagelsen af socialvidenskabelige synspunkter ville således ikke

²⁰⁾ Bull. 64, særlig s. 157 ff.

²¹⁾ Jvf. referatet af synspunkterne i Bull. 54, ovf. s. 189.

have principiel betydning, hvis det blot drejede sig om udvælgelsen af stoffet. Men bulletinens definition af historien som en social videnskab rækker videre. Den tager sigte på selve det metodiske grundlag for historien og vil vise, at den historiske forklaring også teoretisk kan bringes på linie med de forklaringer, socialvidenskaberne giver. Historiens videnskabelighed begrundes med, at dens forklaringer kan analyseres efter et ganske bestemt skema for videnskabelig forklaring, og at dette skema svarer ganske til den teoretiske baggrund for de sociale videnskaber. Netop af den grund kan historien defineres som en social videnskab, hævdes det²²).

Dermed har bulletinens forfattere taget parti i en standende strid om historiens natur og den historiske forklarings teoretiske struktur. Nu er denne bulletin ikke, så lidt som sin forgænger, særlig dybtgående eller udtømmende, hverken set fra et filosofisk eller fra et historisk synspunkt. Men den kan betragtes som symptomatisk for megen historisk metodedebat, og dens bevidste tilknytning til de sociale videnskabers metodik giver den en karakteristisk placering i tidens overvejelser over historiens teori og praksis. Vi vil derfor her lade den være krystallisationspunkt for nogle overvejelser over nogle enkelte synspunkter på historiens forklaringer.

Til belysning af disse synspunkter skal yderligere inddrages hovedlinierne i 3 bøger af mere historieteoretisk natur fra de senere år. Det er Oxfordfilosoffen *Patrick Gardiners* »The Nature of Historical Explanation«²³), *William Drays* »Laws and Explanation in History«²⁴) og *Ottar Dahls* »Om årsaksproblemer i historisk forskning. Forsøg på en vitenskapsteoretisk analyse«²⁵). Gardiner og Dray bekender sig til to vidt forskellige opfattelser af den logiske struktur i den historiske forklaring, og da Drays bog er et opgør med Gardiner, får man en meget alsidig, omend filosofisk præget, belysning af en række teoretiske problemer i historien. Dahl har stillet sig en mere begrænset opgave ved alene at analysere årsagsudsagnenes funktion i historisk forskning. Men han strejfer en lang række andre spørgsmål undervejs, og hans resultater supplerer på væsentlige punkter debatten mellem Dray og Gardiner.

De følgende sider skal ikke give en kritisk gennemgang hverken af bulletinernes teoretiske side eller af de nævnte teoretiske fremstillinger. En sådan vurdering må forbeholdes filosofferne selv. De filosofiske overvejelser tager imidlertid mange sider af den historiske forskning op og giver interessante formuleringer af problemerne, som også kan

²²) Bull. 64, bl. a. s. 95.

²³) Oxford, 1952, uændret genoptryk 1955.

²⁴) Oxford, 1957. Dray er Assistant Professor i filosofi ved universitetet i Toronto.

²⁵) Oslo, 1956. Disputats.

være af interesse for historikere. Det kan måske derfor have en vis værdi at præsentere nogle af de teoretiske synspunkter og antyde træk af den sammenhæng, hvori de kan ses.

Vil man forstå baggrunden for de vigtigste synspunkter i metode-debatten, gør man vistnok klogt i at erindre den dybe respekt for kendsgerningen, for det afhjemlede faktum, der karakteriserer grundlæggerne af den moderne historieforskning. De tyske ophavsmænd til den kritiske skole ydede sammen med deres elever i Europa og Amerika deres ypperste indsats ved at udbygge og forfine den kildekritiske metode. I en tid, hvor »videnskabelig« var ved at være ensbetydende med »naturvidenskabelig«, fandt de i kildekritikken det instrument, der kunne gøre deres udsagn om kilderne acceptable selv for strenge, positivistiske fordringer. Det har givet de efterfølgende historikergenerationer en berettiget og afgørende respekt for arbejdet med at fremlægge de sikrede kildevidnesbyrd. I mange årtier har den skarpsindigste videnskabelige indsats i historien netop udfoldet sig i kildekritiske analyser og ved udgivelsen af kildepublikationer.

Den historiske forklarings problemer interesserede derimod de kritiske historikere omkring århundredskiftet mindre. Når de gav mere omfattende tolkninger af større udsnit af det historiske hændelsesforløb, skete det uden en så skarp formulering af principperne som den, de brugte i kildekritikken. De fleste var vel – som Kr. Erslev – tilbøjelige til at drage et skel mellem historieforskning og historieskrivning, således at de helst forbeholdt betegnelsen videnskabelig for den første af disse discipliner.

Det hænger sammen med, at kildekritikkens grundlæggere var udprægede tilhængere af en induktiv metode. Kendsgerningerne skulle tale for sig selv, og man måtte undgå alle teoretiske systemer eller synspunkter, hvorunder kendsgerningerne skulle passes ind i et tolkningsforsøg. Man var nemlig bange for, at en sådan »spekulation« over fortiden ville føre tilbage til den naive og subjektive historieskrivning, man havde sat på porten, da man gjorde historien videnskabelig, d. v. s. kildekritisk. Via kilderne skulle man derfor blot samle kendsgerningerne om fortiden sammen, så ville man samtidig få udgangspunktet for fortolkningen af dem. Forklaringen voksede så at sige ud af kendsgerningerne selv.

Her støttede man sig på Stuart Mills »A System of Logic« (1843), der hyldede strengt empiriske og induktive synspunkter²⁰). Mills syn overførtes på historien bl. a. i Langlois og Seignobos' »Introduction aux études historiques (1897), den berømte håndbog, der var retningsgivende for mange forskere. De to franskmænd skelnede formelt skarpt

²⁰) Bull. 54, ss. 19, 31 f. og 34; Bull. 64, s. 128.

mellem to funktioner: 1. »opérations analytiques«, kritikken af dokumenterne, der fremskaffede »des faits isolés«, og 2. »opérations synthétiques«, der organiserede dem i »un corps de science«²⁷). Dette skel går meget tydeligt gennem bogens opbygning. Ved en gennemlæsning af den, får man dog det indtryk, at delingen ikke holder, fordi nogle af de synspunkter, der anvendes i de syntetiske operationer, i virkeligheden har været brugt ved indsamlingen af »faits«²⁸). Men der er ingen tvivl om, at forfatterne har villet se de to operationsgrupper skarpt adskilte, og den induktive metode skulle udelukke spekulation, fordomme og ensidighed ved opstillingen af syntesen. Forklaringen voksede frem alene ved en betragtning og sammenlægning af »faits«.

Som Gardiner udtrykker det, indebærer denne opfattelse en antagelse af, at en kendsgerning er en enhed, som man straks kan skelne, når man møder den²⁹). Og når først den er opdaget, vil den uden videre glide på plads i den rigtige sammenhæng. Slet så enkelt er forholdet jo imidlertid ikke, hvad enhver, der har analyseret en skriftlig kilde, formodentlig vil have følt. I realiteten fremgår det som antydnet også af Langlois og Seignobos' egne anvisninger på en sådan analyse. Det hænger sammen med, at forskerens mere eller mindre vage antagelser om sammenhængen i det foreliggende materiale ustandseligt ændres under arbejdet med det. Nye enkeltheder afkræfter hans første opfattelse eller bekræfter den; han fristes måske til at opstille nye hypoteser, som igen leder frem til etableringen af nye kendsgerninger. På den måde er der ofte i praksis et stadigt vekselspil mellem analyse og syntese.

Nu har historikere heller aldrig i særlig grad følt sig bundet af filosofiske forskrifter, så der er næppe mange, der konsekvent har prøvet at opfylde kravene til en induktiv forklaring. Var det tilfældet, ville historien have været nogenlunde det eneste eksempel på en helt induktiv videnskab, der fuldstændig afstod fra at udvælge sit stof efter visse kriterier og beskrive det ud fra givne forudsætninger³⁰). Det er derfor ikke mærkeligt, at den bevidste eller ubevidste tro på den induktive metodes herredømme i historien ret hurtigt blev udsat for kritik. Man fandt det for snævert, at videnskabelig historieforskning skulle gøres afhængig af denne fremgangsmåde, som i virkeligheden ikke lod sig anvende i praksis ved opstilling af forklaringer på blot lidt større udsnit af historien.

I amerikansk historiografi ses bruddet med det induktive princip særlig klart; der udfoldede sig nemlig i Amerika en karakteristisk diskus-

²⁷) Langlois et Seignobos: *Introductions aux études historiques*, 3. udg. Paris, 1905, s. 181.

²⁸) Sml. i denne forbindelse ndf. s. 207 om årsagsudsagns betydning ved eksistensspørgsmål.

²⁹) Gardiner, s. 71.

³⁰) Bull. 54, s. 32.

sion om forskningens metoder og opgaver mellem den ældre skoles folk og tilhængerne af en retning, der efterhånden fik navnet »new history«³¹). Udgangspunktet blev *Frederick Jackson Turners* »frontierhypotese« om den amerikanske samfundsstrukturens afhængighed af livsvilkårene i grænseområdet mellem civilisationen og prærien under ekspansionen vestover. Han fremsatte denne teori i 1893 og føjede hertil senere hypotesen om sektionalismen, hvori han udtrykte den antagelse, at modstridende interesser og ideer i forskellige »sections« havde bestemt det amerikanske samfunds karakter. Begge teorier har vist sig meget anvendelige ved forklaringer af amerikansk historie, og de har helt til nu på afgørende måde præget store dele af amerikansk historieskrivning.

Det interessante i vor forbindelse er, at Turner og hans meningsfæller klart indså, hvori deres metode adskilte sig fra den fremgangsmåde, tyskernes elever – i Amerika særlig John W. Burgess og Herbert Baxter Adams – havde fastlagt som den rigtige. Turner gjorde selv opmærksom på, at hans metode ikke blot betød anvendelsen af klare principper for udvælgelsen af det relevante stof, men også fremsættelsen af eksplicite hypoteser ved fortolkningen af de udvalgte kendsgerninger. Der blev derved rokket ved troen på den induktive metode som den eneste brugbare i historieforskningen, og selvom de turnerske synspunkter mødte stærk modstand, var man dog omkr. 1910 nået så vidt, at de havde vundet udbredt anerkendelse bl. a. som følge af den nye retnings forskningsresultater. Det havde vist sig frugtbart at betragte historien under synspunkter hentet uden for det givne stof. Filosofisk set var Turner påvirket af den nye pragmatiske filosofi, der omtrent samtidig udviklede sig i nær tilknytning til de sociale videnskaber, bl. a. hos en filosof som John Dewey. Også heri spores altså en begyndende tilnærmelse til de sociale videnskaber.

Opgøret med den strenge kritiske skole var naturligvis ikke et rent amerikansk anliggende. Det er således karakteristisk, at Karl Lamprechts besøg i staterne i forbindelse med verdensudstillingen i St. Louis i 1904 skal have betydet en væsentlig stimulans for »the new history«. Bevægelsen løb i visse retninger, specielt m. h. t. stofvalg, parallelt med Lamprechts »Kulturgeschichte«. I Frankrig kom samtidig en lignende opposition mod Langlois og Seignobos' synspunkter til orde hos Henri Berr, der udgav *Revue de synthèse*. Berr's egen indflydelse blev ringe, men han er forløber for den retning i fransk historie, der markeres af navne som Marc Bloch, Lucien Febvre og Fernand Braudel³²).

³¹) Opgøret mellem de to retninger er gennemgået i Bull. 54, kap. II, der er skrevet af John Herman Randall, Jr. og Georges Haines; særlig ss. 23 f., 31–35 og 43–50.

³²) Se Edward Tannenbaum: *French Scholarship in Modern European History. New Developments since 1945*; i *The Journal of Modern History* vol. XXIX, no. 3, sept. 1957, s. 246 f.

Vender vi os nu et øjeblik til de to amerikanske bulletiner, vil vi se, at de egentlig er direkte efterkommere af den turnerske »new history«, og at der åbenbart stadig består et skel mellem tilhængerne af to forskellige måder at studere og fremstille historien på. Bulletinernes forfattere finder, at socialvidenskabelige metoder og synspunkter har fundet for ringe anvendelse i historien³³); historien skal bringes ind på en bane, så den, som allerede nævnt, er med til at skabe videnskabelig viden om mennesket. Derfor distancerer særlig den anden af bulletinerne sig fra en »fortællende« historieskrivning, der ikke eksplicit fremlægger de kriterier, efter hvilke materialet er udvalgt og fortolket. Og de vender sig begge mod historieforskere, der i deres fremgangsmåde lader ane en tro på, at fortiden i sin helhed kan afdækkes, og at kendsgerningerne »taler for sig selv«³⁴).

På lignende måde har franske historikere efter krigen vist stigende interesse for økonomiske tolkninger af historien, og de har beskæftiget sig indgående med demografi og social historie. Vægten lægges på en bred opfattelse af historien som kulturhistorie, omfattende alle afskygninger af menneskelig opførsel i en social sammenhæng. Tilhængerne af denne retning i fransk historieforskning ser med foragt på »le vieux monsieur«, som de kalder den mere traditionelt indstillede historiker, med hans stofbunker og hans forfængelighed i retning af at give en fremstilling, der bærer hans personligheds præg. I stedet vil de, inspireret af Bloch, Febvre og Braudel, binde alle de sociale videnskaber til historien og arbejde mod det mål, Marc Bloch satte for historien: at forstå menneskelig opførsel³⁵).

Denne grove opdeling af historikerne i to retninger bygger ikke alene på den antydede forskel i forskernes interessesfære. Der er tillige for nogle af forskernes vedkommende tale om et teoretisk skel i den forstand, at skillelinien går mellem to forskellige opfattelser af historiens stilling mellem videnskaberne. De traditionelt orienterede historikere vil i almindelighed hævde, at historien afviger radikalt fra andre videnskaber, at den er en videnskab sui generis, der helt følger sine egne regler og normer. De baserer ikke det historiske videnskabsbegreb på formelle kriterier, men på en betragtning af historiens sagområde, og de lægger vægt på historikerens intuition, hans evne til at identificere sig med sine personer, hans genskabende fantasi, eller hvad man vælger at kalde det. Dette synspunkt underbygges af en historiefilosofi, som i den filosofiske verden vel nærmest får betegnelsen idealistisk.

Her over for står en helt anden opfattelse af historien. Ifølge den er den historiske forklaringsmåde formelt en gren af den almindelige vi-

³³) Bull. 64, særlig s. 157 ff.

³⁴) Bull. 64, ss. 106 og 128 ff.

³⁵) Tannenbaum: op. cit., ss. 247 og 250 f.

denskabelige metode. Al videnskabelig forklaring siges at følge et ganske bestemt teoretisk mønster, og de historiske forklaringer kan udmærket passes ind i dette. I den sidste menneskealder er dette synspunkt blevet hævdet med stor styrke af en række teoretikere, hvoraf de fleste nogenlunde klart kan placeres som tilhængere af den logiske empirisme³⁶). Fortalerne for historiens tilnærmelse til de sociale videnskaber vil oftest slutte sig til denne opfattelse af historien, og den anden af de to amerikanske bulletiner står i hvert fald klart på dette standpunkt.

Opfattelsen har sit udspring i en teori, som for nemheds skyld kan kaldes lov-teorien. Den har et tydeligt positivistisk anstrøg med relation især til Humes filosofi, og den går ud fra, at al videnskabelig forklaring er afhængig af, at de fænomener, der skal forklares, kan bringes ind under en lov med gyldighed ud over disse fænomener. Teoretikerne hævder, at når der postuleres sammenhæng mellem begivenheder, kan det kun ske ud fra en antagelse af en almen lov, som er baseret på iagttagne korrelationer i erfaringen. Vi forklarer vor hovedpine og vor søvnløshed ved at korrelere dem med andre begivenheder som at sidde for længe i solen, og at drikke for stærk kaffe. Det kan vi gøre, fordi vi og andre har erfaring for, at hovedpine og for megen sol, søvnløshed og stærk kaffe regelmæssigt følges ad. På lignende måde, men i et mere stringent plan, arbejder videnskabsmanden, og både i videnskaben og i dagliglivet er forklaring derfor betinget af formuleringen af love og generaliseringer³⁷). Den postulerede sammenhæng er et særtilfælde af en lovmæssighed, som yderligere bekræftes, hvis loven kan vises at holde stik også i dette tilfælde.

Det er uden videre klart, at en sådan teori passer udmærket på de sociale videnskaber, hvis mål først og fremmest er at opstille antagelser om visse lovmæssigheder og vise holdbarheden i dem. Enkelttilfældet har kun interesse, fordi det har et generelt aspekt med relation til en lovmæssighed eller en regularitet, som det undertiden også udtrykkes. Ser man forholdet omvendt, kan man udtrykke det sådan, at enkelttilfældet kan deduceres fra den universelle lov, hvis dennes gyldighed under lignende omstændigheder er veletableret. Fortalerne for lov-teorien konstaterer derfor en nær logisk forbindelse mellem forklaring og forudsigelse. Og de sociale videnskaber søger jo netop deres berettigelse i, at de leverer forklaringer, som samtidig skulle kunne fortælle, hvilken vej udviklingen vil gå, hvis man vælger en bestemt løsning på et givet samfundsproblem.

Historikeren vil imidlertid oftest føle, at hans intentioner går i den stik modsatte retning. Han interesserer sig meget sjældent for at be-

³⁶) Se Dray, s. 1 ff. om teoriens historie.

³⁷) Gardiner, s. 4 f.

grunde generelle teorier om menneskelig adfærd³⁸), men derimod for enkelttilfældet, der ikke i sin individualitet kan udtømmes af den generelle betragtning. Loven piller jo nemlig kun de udsnit af enkelttilfældet fra, som det har fælles med andre tilfælde, mens de individuelle træk falder udenfor. Det er de dele af enkelttilfældet, der ikke falder under generalisationen, historikeren traditionelt beskæftiger sig med. Når han således beskriver den russiske revolution, er det ikke for at yde et bidrag til beskrivelsen af revolutionsteorien, men snarere for at vise, hvorved den russiske revolution adskiller sig fra andre revolutioner, hvorfor den netop er *den* russiske revolution. Historikeren vil med andre ord ofte føle det som sin opgave at klarlægge de individuelle træk ved sit objekt, hvorved det afviger fra andre objekter, som det klassificeres sammen med³⁹).

Det er antagelig fornemmelsen af denne målorientering, der ligger bag mange historikers påstand om, at deres objekter er »einmalige« og derfor unddrager sig klassifikation. Dette er også rigtigt, for så vidt som de historiske situationer ofte er så komplekse, at de komplicerede relationer mellem enkelthederne giver situationen et unikt præg. Det unike ligger da i, at begivenhederne eller situationerne er beskrevet så specificeret, at det vil være urimeligt at vente en gentagelse af den samme kombination af enkeltheder⁴⁰). Desuden har de historiske data naturligvis et principielt individuelt træk i den tidsangivelse, der er knyttet til dem.

Men det betyder ikke, at de automatisk er unike også i andre henseender, og man må heller ikke uden videre ligestille kompleksitet og individualitet. Alene sprogbroen – krig, revolution o. s. v. – antyder visse klassifikationsmuligheder, selvom det naturligvis ikke uden videre indikerer, at fænomenerne også kan opsummeres under en regelmæssighed. Det betyder blot, at de er tilbagevendende fænomener i den forstand, at de kan beskrives ved hjælp af en enkelt klassifikationsbetegnelse, som Dray udtrykker det. Man har ikke dermed bundet sig til den opfattelse, at en beskrivelse af de historiske fænomener er afhængig af, at de kan klassificeres som tilbagevendende fænomener, som falder ind under en eller anden lov⁴¹).

Dog kan det udmærket tænkes, at de enkeltheder, der indgår i de historiske kombinationer, hver for sig har generelle træk, som falder ind under en universelt gyldig regularitet. I virkeligheden kan man hævde, at der nødvendigvis må indgå generelle træk i de historiske fænomener, siden de overhovedet lader sig beskrive, så beskrivelsen accepteres af an-

³⁸) Bull. 64, s. 93; Gardiner, ss. 45 og 96; Dahl, s. 143.

³⁹) Dray, s. 47 f.

⁴⁰) Dahl, s. 78.

⁴¹) Dray, s. 48 f.

dre. Man kan godt erkende det virkelig unikke, når man stilles direkte over for det. Men sådan som vort sprog er indrettet, vil en beskrivelse af det kun få mening for andre, hvis den kan benytte sig af begrebelementer, som ikke er strengt individuelle⁴²).

Lovteoretikerne går imidlertid videre end til blot at påvise generelle træk ved de »einmalige«, historiske fænomener. For dem er det et skridt på vejen til en konstatering af, at der bag den historiske forklaring, som bag al videnskabelig forklaring, ligger en generel lov. Eller som Ottar Dahl formulerer det: »Begrunnelsen av historiske teorier vil . . . alltid innebære referance både til singulære eksistensutsagn og til helt generelle forutsetninger«⁴³). Problemet med historikerens overvejende interesse for det individuelle kommer lov-teoretikerne så ud over ved at henvise til, at der altid vil kunne konstrueres en generel teori, som i virkeligheden er impliceret i den historiske forklaring, enten så historikeren gør sig det klart eller ej. I og med at en historiker opstiller en forklaring, skulle han altså ganske enkelt forudsætte en lov-mæssighed, som forklaringen falder ind under.

Gardiners bog har først og fremmest til formål at gøre denne opfattelse indlysende, og han ender med at fastslå, at en historisk forklaring altid involverer generelle antagelser om fænomenernes sammenhæng. Med hensyn til motivforklaringer tager han dog, som vi skal se, et vist forbehold, men ellers bliver resultatet af hans analyse af den historiske forklaring, at vi ikke kan tillade os at se bort fra, at love af en eller anden type indgår i dem. Vi kan ikke slå os til ro med »facts« alene, siger han⁴⁴). Dog er han meget forsigtig med at tillægge generaliseringerne afgørende betydning for den historiske forsknings metode. Han kalder dem vejvisere i stoffet og fremhæver, at teorierne ikke fungerer som naturvidenskabelige teorier, men at deres værdi ligger i deres evne til at vejlede forskeren, når han skal gruppere sit stof⁴⁵).

Disse forsigtige formuleringer hænger sammen med, at Gardiner i nogen grad prøver at tage hensyn til det uigennemsigtige ved historikernes brug af generaliseringer i praksis. Han føler åbenbart, at hans synspunkter kan svækkes af, at historikeren så godt som aldrig som svar på et spørgsmål giver en generel formulering, men hellere fylder ud med flere enkeltheder. Vil han – for at bruge et af Gardiners eksempler – forklare, hvorfor Ludvig XIV var upopulær ved sin død, finder han ikke på at forme sin forklaring som en generel lov om forholdet mellem herskeres politik og deres rygte. Han foretrækker at fortælle flere enkeltheder om Ludvigs politik. Alligevel fastholder Gardiner efter en

⁴²) Gardiner, s. 40 ff; Dahl, s. 77 f.

⁴³) Dahl, s. 99.

⁴⁴) Gardiner, s. 98.

⁴⁵) Gardiner, ss. 93 og 112.

række logiske ræsonnementer, at der trods alt må være tale om en antagelse af en lovmæssighed. Den bliver blot af en temmelig løs karakter, men det hindrer ikke, at den er af betydning for historiens teoretiske struktur⁴⁶).

Her står han på linie med filosofen C. Hempel, der i 1942 gav et vigtigt, omend skitse-mæssigt bidrag til lov-teoriens anvendelse på historien med afhandlingen »The Function of General Laws in History«⁴⁷). Hempel mener, at de generelle loves virksomhed i historien ikke bemærkes, fordi lovene så sjældent nævnes direkte, og fordi det tit er vanskeligt at formulere dem præcist, når de samtidig skal være i overensstemmelse med de empirisk fastslåede kendsgerninger⁴⁸). De love, der kan opstilles ud fra faktisk givne historiske forklaringer, bliver følgelig ofte så intetsigende, at de er uden metodologisk interesse.

Ottar Dahl har således forsøgsvis formuleret de love, der efter lov-teorien må antages at være impliceret i nogle årsagsudsagn, han har taget fra norske historiske værker. Et enkelt eksempel kan vise tankegangen. Sverre Steen skriver i »Det frie Norge II. På falittens rand«: »Den virkelige årsak til avvisningen (av Halvor Hoels valg til stortinget 1818) må ha vært antipati mot hans person og meninger fra et flertall i tinget«. Dahl udleder følgende lov heraf: »Hvis det er tilstrækkelig antipati mot en manns person og meninger i en nasjonalforsamling, vil forsamlingen kunne finne påskudd til å nekte godkjenning av hans valg«⁴⁹). Nogen særlig klart formuleret lov er det jo ikke, bl. a. fordi leddene i den ikke er ret meget klarere defineret end leddene i det til grund liggende årsagsudsagn.

Hempel m. fl. mener, at denne løshed først og fremmest skyldes, at gængs historisk sprogbrug ikke tillader tilstrækkelig præcision i formuleringen af forklaringer. Tanken om lovenes funktion i forklaringerne opgives ikke af den grund; lovene er der, men de tilsløres i almindelig praksis. Herved får vi et lidt videre perspektiv frem i de amerikanske bulletiners henstilling til historikerne om at gøre sprogbrugen mere konsekvent. Dette krav er nemlig fremsat bl. a. for at få historiske forklaringer til tydeligere at passe ind i lov-teoretikernes mønster.

Imidlertid kan man også drage en helt anden konsekvens af de generelle loves vage karakter i historien. Det har William Dray gjort i sit opgør med lov-teorien, således som vi har mødt den hos Gardiner. Dray finder det ødelæggende for teoriens anvendelighed, at lovene er så løse, og at man, når loven udtrykkes mere præcist, for det meste må

⁴⁶) Gardiner, særlig s. 88 ff.

⁴⁷) I Journ. of Philos.; optrykt i Readings in Philosophical Analysis, udg. af H. Feigl og W. Sellars, New York, 1949.

⁴⁸) Sml. Gardiner, s. 90 f.; Dahl, s. 160 og Dray, s. 4 f.

⁴⁹) Dahl, s. 145 f.

tilføje et »ofte« eller et »sometider« for at dække historikerens intention med forklaringen. I så fald kan den samme lov jo bruges til at forklare både et fænomens tilsynkomst og dets udeblivelse. Dray nægter vel ikke, at der indgår generelle antagelser i den historiske forklaring, men han finder, at lov-teorien giver en så lidet udtømmende beskrivelse af historisk praksis, at den helt bør forvises fra logiske analyser af historiske forklaringer. Der behøver aldeles ikke at være en lovmæssighed implicit til stede i historikernes forklaringer, siger han⁵⁰⁾.

Til belysning af sine synspunkter gennemgår han Gardiners eksempel, at Ludvig XIV døde som en upopulær mand, fordi hans politik var skæbnesvanger for Frankrigs nationale interesser. Dray forestiller sig, at en historiker skal forsvare sig over for en logiker, der påstår, at han ved denne forklaring har impliceret en generel antagelse om relationen mellem herskeres politik og deres popularitet⁵¹⁾. Historikeren vil da hævde, at alene de ganske bestemte begivenheder, han beskriver, i dette konkrete tilfælde forklarer kongens upopularitet. Hertil vil logikeren antagelig svare, at så kan man udvide loven til at omfatte de specificerede begivenheder, der gjorde Ludvig XIV upopulær. Men historikeren vil stadig ikke føle sig overbevist. Han mener, at hans forklaring ikke kan have universel gyldighed, eftersom han ikke vil udelukke, at den samme politik i en anden periode havde fået andre følger. Desuden mener han måske, at nogle af årsagerne til upopulariteten ligger i kongens egen person, og at de ikke uden videre kan ventes gentaget i en anden situation.

På denne måde kan historikeren hele tiden være en anelse foran logikeren, der blot putter alle yderligere specificationer af kongens politik ind i loven. Til sidst står man med den lov, der skulle dække forklaringen, og den vil lyde: »Ethvert folk, der er som det franske i alle de specificerede henseender, vil hade en hersker, der i alle specificerede henseender er som Ludvig.« Denne lov må historikeren bøje sig for, men dens metodologiske værdi er højst tvivlsom, da det er selve forklaringen opløftet til lov.

Dray konkluderer, at enten er loven altså meget løs i sin formulering, eller også bliver den så specificeret, at den sandsynligvis vil vise sig at være en lov med kun ét tilfælde. Han foreslår derfor, at man i stedet tolker det lige citerede, nøje specificerede udsagn om kongers upopularitet i overensstemmelse med synspunkter, der er fastlagt af G. Ryle, en af de logiske empirister. I så fald må udsagnet ses som et udtryk for princippet bag historikerens slutning – eller hans »inferens«, som det kaldes. Der bliver da ingen mening i at sige, at loven bruges eller har en funktion i forklaringen. Loven er kun det logiske billede

⁵⁰⁾ Dray, s. 19.

⁵¹⁾ Dray, s. 33 ff.

af den slutning, historikeren har foretaget. Den er ikke en generel formulering, der inddrager den historiske forklaring under sig som et særtilfælde. Der bliver blot givet udtryk for, hvilket princip historikeren har infereret efter⁵²⁾.

Den dybere betydning af dette logiske skel mellem lov og princip for slutning har næppe større interesse for historisk praksis. Derimod vil mange historikere sikkert føle sig tiltalt af, at Dray ved at motivere skellet, ligesom giver logisk dækning for deres egne mere vage forestillinger om den historiske forklarings struktur. En historiker, der udtaler sig om en mands politiske aspirationer ud fra en undersøgelse af hans handlinger, vil sjældent indrømme, at han dermed har forudsat og måske endda været med til at bevise en alment gyldig sætning om sammenhængen mellem de politiske handlinger og den handlendes psyke. Derimod vil han nok indrømme, at der gives visse praktiske regler for, hvordan man plejer at slutte fra handlinger til den handlendes politiske mål. Og inferens-princippet udtrykker egentlig kun, at historikerens slutning er sket inden for disse gængse regler.

Dray er, som han selv udtrykker det, reaktionær nok til at mene, at en videnskabelig teori må opfylde to formål. Dels skal den øge vor evne til at forudsige, d. v. s., den skal have generelle træk, dels skal den forklare, d. v. s., at den skal gøre tingene indlysende. De to ting behøver ikke nødvendigvis at falde sammen. Det mener lov-teoretikerne imidlertid, og derfor har de givet begrebet »forklaring« et for snævert teknisk indhold. Det kan have sin berettigelse i andre videnskaber, men det kan ikke med rette indføres i historien⁵³⁾. Med dette og lignende synspunkter kommer Dray til i vid udstrækning at støtte de idealistiske historiefilosoffer. Han går ganske vist ud fra andre forudsætninger og opererer med mere konsekvent logiske analyser, end forkæmperne for historiens autonomi plejer at bruge, men i sine resultater nærmer han sig dem stærkt.

Specielt erklærer han sig i flere henseender enig med *R. G. Collingwood*, der i bogen »The Idea of History« fra 1946 har givet en grundlæggende fremstilling af den idealistiske historieteori. Ifølge Collingwood er det egentlige objekt for historieforskningen tankerne bag de menneskelige handlinger i fortiden. »All history is the history of thought«, siger han kategorisk, og han vil have historien til at orientere sig mod, hvad han kalder »tanke-siden« eller indersiden ved begivenhederne. For historikeren er de ting, han studerer, ikke blot optrin, han kan betragte; det er erfaringer, som han skal gennemleve i sit eget sind. På den måde bliver al historie strengt taget samtidig, fordi historisk viden er fortsættelsen af fortidens handlinger i nutiden. For Col-

⁵²⁾ Dray, s. 39 ff.

⁵³⁾ Dray, ss. 77 f. og 79 f.

lingwood bliver det endvidere meningsløst at spørge om årsager i historien. Objektet for en historisk undersøgelse er jo nemlig ikke selve begivenheden, men tanken bag den, og at opdage den, er det samme som at forstå den, siger han⁵⁴).

Collingwoods historiebegreb er nok for snævert til at omfatte alle faktisk forekommende former for historieforskning. Bl.a. udelukker hans definition jo ubevidste handlinger og ikke-menneskelige faktorer som fx. klimaet, der kan influere på den historiske udvikling⁵⁵). Men Collingwood rammer alligevel noget meget centralt med sin understregning af, at beskrivelsen af menneskelige handlinger og motiver indtager en fremtrædende plads i historien. Megen historieskrivning består netop i at klarlægge »tanke-siden« ved handlingen.

Det er nu interessant at lægge mærke til, at på dette punkt følger Gardiner sig tvunget til at modificere lov-modellen i den historiske forklaring. Mange teoretikere har ellers villet hævde, at hvis man bare opererede med psykologiske generaliseringer, ville også motivforklaringer bygge på antagelsen af en lovmæssig sammenhæng. Men Gardiner giver i sin gennemgang af »mental causation« slip på lov-teoriens strenge krav om universel gyldighed. I stedet hævder han, at en forklaring om motiver blot sætter handlingen ind i et mønster, nemlig mønstret for den handlendes normale opførsel⁵⁶).

Dray udbygger denne tanke i tilknytning til den idealistiske opfattelse, at motiver kun kan erkendes, ved at iagttageren identificerer sig med den handlende person. Ud fra et citat fra Trevelyans »The English Revolution« vil han vise, at historikeren ofte forklarer en handling ved at rekonstruere den handlendes vurdering af situationen og hans beregning af de midler, han måtte anvende for at nå sit mål. Disse overvejelser behøver ikke at være elementer i en overleveret kalkule, og de behøver heller ikke at have været fremme i den handlendes bevidsthed. Men hvis den handlende selv skulle have retfærdiggjort sin handling, måtte det ske ved et tilsvarende ræsonnement. Dog er historikeren i de tilfælde, hvor et sådant faktisk foreligger, ikke bundet af det, fordi han muligvis beskriver situationen mere detailleret eller ud fra andre synspunkter, end den handlende gjorde, da han opstillede sin forklaring.

Dette synspunkt hviler på en antagelse af, at alle handlinger, hvortil vi søger motiver, er fornuftsbestemte. Og Dray kalder derfor en forklaring som den antydede »rationel«, fordi den udvikler det rationelle ved

⁵⁴) R. G. Collingwood: *The Idea of History*. Oxford 1946, s. 213 ff.

⁵⁵) Dahl, s. 70.

⁵⁶) Gardiner, ss. 114 og 124 f. Dahl afviser Gardiners skel mellem motivkategorier og alm. årsagskategorier. Han foreslår problemet skudt hen i relationens led, så selve årsagsrelationen bevares intakt, og motivkategorierne bliver special-tilfælde af årsagskategorierne. Se Dahl, s. 117 f.

handlingen. Samtidig implicerer en sådan forklaring en værdidom, fordi man afgør, om handlingen er rimelig, målt med de anførte grunde⁵⁷).

Ofte vil en forklaring netop føles nødvendig, fordi en handling føles urimelig på et givet grundlag. Forklaringen skal da ligesom pacificere overraskelsen over handlingen ved at vise, at den trods alt var rationel. Det sker ved, at flere data bringes frem. Man beskriver situationen og den handlende på en tilstrækkelig detaljeret måde, til at handlingen synes rimelig i den udvidede sammenhæng, og man vil da føle, at man har givet en forklaring. Dray udtrykker det på den måde, at man har skabt en logisk ligevægtstilstand, hvor en handling mødes med en beregning af faktorerne omkring den. En forklaring savnes, når ligevægten mangler, og historikeren vil føle sig tilfreds, når han gennem sin beskrivelse har genskabt balancen⁵⁸).

Vurderingen af handlingen sker ud fra visse »principles of action«, som ikke involverer nogen lovmæssighed. Det er nemlig kun nødvendige, ikke tilstrækkelige betingelser, man opererer med, og forholdet mellem principperne og det undersøgte tilfælde er ret løs. I virkeligheden henviser man snarere til vage principper om opførsel (behaviour) end til empiriske generaliseringer, og disse principper siger ikke, hvad der sædvanligvis eller altid gøres, men hvad der her var at gøre eller kunne gøres⁵⁹). For at nå til denne vurdering har iagttageren indtaget den handlendes standpunkt. Der er netop ført nye data ind i forklaringen, fordi den handlendes person adskiller sig fra historikerens. For at sætte sig i sin persons sted, må historikeren genskabe situationen træk for træk, indtil han kan indse rimeligheden i handlingen. Der kan altså, siger Dray, logisk set være en vis mening i at kalde al historie samtidig⁶⁰).

For at afrunde billedet af Drays syn på motivforklaringer skal det endelig nævnes, at han i logisk henseende betragter Gardiners »mønster« for menneskelig handling som et udsagn om disposition. Det vil sige, at det indeholder et dispositionselement svarende til det, der ligger i udsagnet: »Glas er skørt«. Dette udsagn kan ligne en lov, men det behøver ikke at have en lovs universelle gyldighed. Man er blot på basis af sætningen berettiget til at vente visse ting m. h. t. glassets opførsel, når det rammes af fx. en sten.

Overføres synspunktet på historien, betyder det, at et ord som »ambition« giver fri bane for visse forventninger om, hvordan forskellige data om en mand vil være forbundet. Bl. a. kan det give os lov til at sige, at Disraeli i 1846 angreb Peel for at tilfredsstille sin politiske am-

⁵⁷) Dray, s. 122 ff.

⁵⁸) Dray, ss. 125 og 137.

⁵⁹) Dray, ss. 131 f. og 135.

⁶⁰) Dray, s. 140.

bition. Det indebærer ikke, at det ud fra betingelserne i 1846 kan deduceres, at et sådant angreb ville finde sted. Forklaringen implicerer kun, at en handling af den nævnte art med rimelighed kan ventes fra Disraeli. Hans handlinger opsummeres under en regularitet («ambition»), men den gælder kun for ham og behøver ikke uden videre holde stik for andre personer af samme type. Handlingen sættes blot ind i en sammenhæng, der gør den rimelig for iagtageren, og der er ikke i egentlig forstand givet nogen forklaring på, hvorfor den fandt sted⁶¹). En sådan forklaring kan derfor synes såre triviell, men mange historiske forklaringer følger utvivlsomt dette mønster, og de føles som helt legitime og oplysende. En forklaring på, hvorfor en handling fandt sted, måtte ske ud fra et observator-synspunkt, mens den nævnte forklaring alene er givet ud fra aktørens stude. En skelnen mellem disse to synspunkter ville sikkert ofte være gavnlig i historiske beskrivelser⁶²).

Drays ræsonnementer, der her blot er gengivet i grove omrids, berører kun et udvalg af de mange eksisterende former for historisk forklaring. Hans synspunkter behøver derfor ikke helt at forvise lovteorien fra historien, med mindre man vil følge hans forslag om at definere historiebegrebet således, at forklaringer via en generel teori simpelthen udelukkes⁶³). Når forklaringen fx. sker ud fra en hypotese afledt af en økonomisk teori er det ikke længere historie, men økonomi! Det ville medføre, at adskillige gængse historiske forklaringer blev illegitime og forklaringer alene ved hjælp af andre videnskabers synspunkter kunne ikke kaldes historiske. Forslaget appellerer derfor næppe videre til praktiske forskere.

Noget andet er, at Dray i hvert fald fører så mange gode argumenter frem mod lovteorien, at den ikke kan anses for at give en udtømmende logisk beskrivelse af historiens teoretiske struktur. Og det må kaldes bemærkelsesværdigt, at Ottar Dahl, som ellers i princippet er tilhænger af lovteorien, gennem sin analyse af årsagsbegrebets funktion i historien når til en modificering af teorien netop på punkter, hvor også Dray sætter ind⁶⁴).

Bl. a. gør Dahl opmærksom på, at historiske årsagslove oftest har en så vag og ubestemt karakter, at de ikke tillader deduktion til meget konkret bestemte tilfælde⁶⁵). Desuden gælder de historiske årsagsudsagn »oftest og mest typisk individuelle forløb, hvor en verifikasjon i al-

⁶¹) Dray, s. 146 ff.

⁶²) Dahl, ss. 121 og 128.

⁶³) Dray, s. 84 f.

⁶⁴) En anden karakteristisk overensstemmelse mellem de to fremstillinger er iøvrigt understregningen af, at tankeeksperimentet vistnok spiller en større rolle i historisk metode, end historikere almindeligvis vil indrømme; se Dahl, s. 159 f. og Dray, s. 163 f.

⁶⁵) Dahl, s. 142.

vorlig forstand ved prøvning av lover sjelden kan komme på tale⁶⁶). I denne formulering har vi grunden til Dahls forsigtige revision af en alt for streng tro på lov-teoriens gyldighed i historien. Takket være sit eksempelmateriale holder han sig hele tiden i sine betragtninger ret nær op ad de faktiske formuleringer fra historisk praksis. Og den vaghed, der her er så iøjnefaldende, fører ham til en erkendelse af, at mange af logikernes distinktioner ligger langt over de historiske forfatteres præcisionsniveau. På linie med Gardiner og Dray advarer han derfor mod at påtvinge den historiske videnskab begreber, der ikke stemmer med dens aspirationer⁶⁷).

Denne advarsel bliver særlig interessant, når man forbinder den med de forslag, der har været fremsat om at forvise ordet »årsag« fra historien. Ordet er blevet jaget af både lov-teoretikere og idealistiske historiefilosoffer. I den første af de amerikanske bulletiner fordømte Beard og en af hans kolleger brugen af ordet, fordi dets indhold var upræcist og omstridt. Desuden var de bange for, at man kunne fristes til at opstille årsagskæder bagud for at finde den første årsag⁶⁸). Andre har følt, at ordet ved naturvidenskabernes og logikkens model med billardkuglernes sammenstød er blevet så forbundet med universelle love, at det må bandlyses fra historiske fremstillinger, hvor man ikke formulerer eller sandsynliggør sådanne love. Man har villet have ordet afløst af en anden sprogbrug som at begivenheder »fremgår« af eller »vokser ud af« andre begivenheder⁶⁹).

Nu er årsagsudsagn imidlertid så indgroet i historikernes sprogvaner, at det alene af den grund vil være utænkeligt at afskaffe dem⁷⁰). Men Dahl giver desuden et motiveret forsvar for årsagsbegrebets legitime plads i historieforskningen, og han viser mulighederne og begrænsningerne ved at bruge årsagsbegreber med »reducerede pretensjoner, både i retning av fullstændighed, eksakthet og begrundelse«. Denne begrænsning i pretentionerne ligger først og fremmest i, at regelmæssighed altid kun kan være en nødvendig, aldrig en tilstrækkelig betingelse for årsagssammenhæng i historien⁷¹). Dray kommer iøvrigt til et lignende resultat ad lidt andre veje, og han gør opmærksom på, at Beards afvisning af ordet »årsag« netop skete ud fra en formodning om, at en årsag altid måtte være en både nødvendig og tilstrækkelig betingelse for virkningen⁷²).

Det bliver klarere, at årsagsformuleringer i historien kun går på den

⁶⁶) Dahl, ss. 137 og 160.

⁶⁷) Dahl, s. 142.

⁶⁸) Bull. 54, s. 136 f.

⁶⁹) Dray, s. 110 f., hvor han citerer O. Neurath.

⁷⁰) Se Bull. 54, s. 137; Bull. 64, s. 12; Dray, s. 112 og Dahl, s. 174.

⁷¹) Dahl, ss. 138 og 174.

⁷²) Dray, s. 110.

nødvendige betingelse, når vi betragter et par hyppige anvendelser af årsagsudsagn. Man bruger ofte det udtryk, at et eller andet var »en medvirkende betingelse«, eller man benytter simpelthen en årsagsformulering for at fremhæve netop denne årsag som den vigtigste blandt flere andre. Årsagsudsagnet får da en emfatisk funktion. Hovedinteressen ligger ikke i en komplet forklaring, men man ønsker af en eller anden grund at fremhæve bestemte faktorer i det betragtede forløb. Det kan endda gå så vidt, at årsagsbegreberne kun får en rent metaforisk funktion i fremstillingen. Udvælgelsen af årsagerne bestemmes i disse tilfælde ikke af årsagslove, men af forskerens spørgsmålsorienteringer. Man kan ikke deducere udsagnet fra generelle love, men må nøjes med at anlægge helt pragmatiske synspunkter, når man vil forstå brugen af ordet årsag i disse forbindelser. Forskeren har blot villet antyde en sammenhæng mellem fænomenerne uden at ville sige noget om formuleringens gyldighedsområde, eller om det er en årsagssammenhæng i streng logisk forstand⁷³).

En fornemmelse af årsagsudsagnenes plads i historiens teori får man, når man følger Dahls opdeling af de historiske problemer i forklaringsproblemer og eksistensproblemer. Ved de sidste forstår han de spørgsmål, der rejser sig, når man skal beskrive og etablere selve de historiske data⁷⁴). I denne proces har årsagsantagelser en grundlæggende funktion, og de bruges yderligere til afgrænsning af det problemfelt, historikeren vil behandle. Dahl gør opmærksom på, at valget af emne logisk set er fuldkommen frit, men at friheden i praksis indskrænkes både af forskningstraditioner og af saglige betragtninger. Her vil netop antagelser om kausale relationer stærkt medvirke til at lede udvælgelsen af, hvad man tager med under en bestemt problemformulering.

I forbindelse med eksistensproblemerne får årsagsudsagnene en indikatorisk funktion, idet de er med til at begrunde antagelser om historiske fænomeners eksistens. Det ses i de mange tilfælde, hvor man slutter fra en tolkning af en kilde til de faktiske forhold i fortiden. Man kan da via årsagsantagelser formulere hypoteser om kildens tilblivelse, og man kan slutte fra et fastslået fænomen til dets hypotetiske årsag. Omvendt vil man kunne slutte fra et etableret faktum til en virkning, der ikke er overleveret i kilderne. På denne måde bliver årsagsteorierne et vigtigt heuristisk middel i historien. Udelukker man ordet årsag fra det historiske vokabularium, vil man derfor blot opnå, at et grundlæggende begreb i den historiske videnskab vil leve videre under et andet navn⁷⁵), således som også de oven for nævnte eksempler: »fremgå af«, »vokse ud af« viste det.

⁷³) Dahl, s. 93 f.; Dray, ss. 97 f. og 111 f.

⁷⁴) Dahl, s. 80.

⁷⁵) Dahl, ss. 81 ff. og 142.

Det foregående har kun været tænkt som en præsentation af nogle få problemer og synspunkter, som ikke på nogen måde giver en udtømmende beskrivelse af den historiske forklarings natur. Tilmed har vi i en vis udstrækning bevæget os i logiske planer, hvor kravene til analyser og beskrivelser er andre end i den praktiske forskning. Man må derfor ikke drage for vide konsekvenser af de nævnte eksempler på, at lov-teoriens funktion i historiske forklaringer enten helt afvises eller modificeres. Opfattelsen af historien som en videnskab sui generis styrkes ikke uden videre straks i alle enkeltheder.

Der vil altid indgå generelle træk i den historiske forklaring, og man kan næppe, som det er sket, sige, at den eneste forbindelse mellem historiske begivenheder er andre begivenheder. Så snart historiske fakta betragtes som tilfælde af en generel lov, skulle det ikke længere være historie⁷⁶). Konsekvensen af en sådan opfattelse bliver, at alle faktorer i det historiske forløb er lige vigtige, og derfor skal de alle med i forklaringen. Ingen lakuner kan tolereres, og en udvælgelse efter pragmatiske principper må ikke finde sted⁷⁷).

Adskillige forfattere er i tilknytning til denne betragtningsmåde enige om at drage et skel mellem de teoretiske og historiske videnskaber. De lægger vægt på – sådan som vi også har gjort det i det foregående – at historien først og fremmest beskæftiger sig med den enkelte begivenhed og det enkelte menneske i dets individualitet frem for med love eller generaliseringer. Og de finder, at historien adskiller sig fra de øvrige samfundsvidenskaber ved, at dens objekt er de individuelle træk ved fænomenerne i tid og rum og ikke sammenhænge med universel gyldighed⁷⁸).

I den dermed antydede forskel i historiens og de øvrige samfundsvidenskabers anvendelse af generaliseringer ligger noget, som de fleste historikere vil nikke bifaldende til. Det hænger sammen med, at historikeren ikke i praksis kan acceptere en opfattelse, der bandlyser enhver form for udvælgelse af stoffet. Han må holde fast ved det synspunkt, at historiske forklaringer består i at skabe en logisk sammenhæng ud over den tidsmæssige sammenhæng mellem de historiske data, og at det mønster, han sætter fænomenerne ind i, kun omfatter et vist udvalg af de historiske fakta. Tilmed hænger udvælgelse og forklaring nøje sammen. Udvælgelsen af data bliver derfor en central ting, og Dray rører utvivlsomt ved noget væsentligt, når han foreslår, at man skal give sig til at undersøge de pragmatiske kriterier for historikerens udvælgelse af problemer og materiale⁷⁹).

⁷⁶) M. Oakeshott: *Experience and Its Modes*. Cambridge, 1953, s. 154. Citeret med tilslutning af Dray, s. 49 f.

⁷⁷) Se Dray, ss. 8 f. og 112 ff., hvor han tager stilling til Oakeshott.

⁷⁸) Dahl, s. 72 f.

⁷⁹) Dray, s. 101.

Man ville da formodentlig få en gavnlig understregning af, at historikeren aldrig bør starte på bar bund, kun med sit materiale. Hans udgangspunkt er oftest et problem, og først når han på en eller anden måde har klargjort sig dets natur, kan han opstille hypoteser og ved hjælp af dem pille de relevante kendsgerninger ud og ordne dem i et logisk mønster, der giver forklaringen. Ved denne afgrænsning af problemerne og udskillelsen af det relevante stof betjener man sig utvivlsomt af visse antagelser om generelle regulariteter. Blot er disse antagelser ofte meget mere vage end i andre videnskaber, og historisk videnskab går sjældent – eller måske aldrig – ud på at bevise de generelt formulerede loves gyldighed.

Men historisk forskning kan i praksis ikke dyrkes uden disse mere generelle antagelser. Man bruger dem som et net, man lægger ned over de historiske fænomener for at give dem en orden, så de får mening. Kriteriet på teoriernes anvendelighed er netop, om de giver de betragtede fænomener en mening for historikeren, ikke om de gælder i alle lignende tilfælde. De generelle teorier giver os de spørgsmål, vi kan stille til stoffet, kan man også sige. Det ville jo fx. være utænkeligt, at en økonomisk historiker kunne etablere sine forklaringer uden på en eller anden måde at anvende økonomisk teori.

Man vil på den anden side muligvis kunne hævde, at det så er en logisk meningsløshed at sige, at den økonomiske historiker arbejder med på at bekræfte teoriens rigtighed. Var en sådan bekræftelse hans mål, ville hans orientering ikke være »historisk«, forudsat at vi fastholder den opfattelse, at den historiske forklaring primært er rettet mod de individuelle træk ved fænomenerne. I så fald har vi her noget af forklaringen på, at de almene teorier, der impliceres i historiske forklaringer er vage og kan bruges med stærkt reducerede krav til nøjagtigheden i formuleringen og til gyldigheden. Historikeren bruger nemlig kun teorien til at afgrænse problemet og udvælge de kendsgerninger, han vil kæde sammen. Forbindelsen mellem teorien og hans hypotese er hyppigt ganske løs. Derfor bliver den tro på en regelmæssighed, der trods alt må formodes at ligge bag de historiske forklaringer ikke af større metodologisk interesse.

Disse synspunkter skal ikke uddybes videre i denne sammenhæng. Muligvis vil en mere indgående analyse afsløre dem som mindre væsentlige, men for en almindelig betragtning rører det ved noget fundamentalt i de historiske forklaringer, når man således fremhæver, at historikeren blot udnytter generelle formuleringer til at beskrive individuelle fænomener – aldrig eller kun sjældent arbejder med på at etablere generaliseringer med mere omfattende gyldighed. Historikeren vil i hvert fald ofte føle, at her kan han samstemme, at sådan er hans virksomhed orienteret. Mere problematisk er det måske, om han vil

anerkende konsekvenserne heraf, som fx. at man så ikke kan bruge »historiske« eksempler i andre videnskaber uden at være inkonsekvent, at det med andre ord ikke skyldes menneskelig ufuldkommenhed, at man ikke kan lære af historien.

Der er adskilligt, der opfordrer til på denne måde at søge det specifikt historiske i den måde generelle formuleringer anvendes på. Men man kommer derved til at gøre historiebegrebet for snævert til at omfatte alle faktisk forekommende former for historieforskning. I hvert fald er der en risiko for, at forklaringer på massefænomener i de nyere perioder ikke tilgodeses i tilstrækkeligt omfang, hvis de er opstillet ved socialvidenskabelige metoder. Man vil formentlig være ked af at udelukke forklaringer fra historien, blot fordi de betjener sig af andre videnskabers generelle formuleringer i selve forklaringen. De fleste videnskaber ville falde i to afdelinger, idet de ville få en »historisk« underafdeling, og også historien ville, som vi har set, blive delt op. Ad denne vej får man altså ikke opstillet et teoretisk historiebegreb, der også er empirisk relevant.

Det kan til enhver tid diskuteres, hvilken nytte overvejelser af denne art har for den praktiske historiker, som næppe behøver at retfærdiggøre sit arbejde for sig selv eller andre gennem en analyse af, hvad der giver historisk forskning sit særpræg. Resultater af håndgribelig art giver den slags analyser sjældent. Dog vil det vel altid interessere en del forskere at kende grundlaget for det, de foretager sig, særlig hvis de teoretiske overvejelser kan bringes i en vis relation til praksis. De teoretiske fremstillinger, der her har været nævnt, har ikke taget et så specifikt praktisk sigte. Netop derved understreger de – og det gør antagelig også denne oversigt over dem – savnet af oversigtsværker, der kan give en principiel drøftelse af den historiske forklarings problemer på linie med de gængse håndbøger i kildekritik.